

DISKUSIE

ZA SPRÁVNE CHÁPANIE BOJA MATERIALIZMU S IDEALIZMOM V DEJINÁCH SLOVENSKEJ FILOZOFIE

TEODOR MÜNZ

V 21. čísle časopisu Pod zástavou socializmu, roč. 1955 uverejnil doc. Lev Hanzel článok *Revízia vedeckého svetonáhľadu — ideologický základ a východisko sociáldemokratizmu*, v ktorom kritizuje niektoré tézy pripravovaného *Náčrtu dejín slovenskej filozofie*, publikované vo Filozofickom zborníku SAVU 1952, č. 3—4 a v *Kultúrnom živote*, roč. VII, č. 25. Jedna z kritizovaných téz hovorí o tom, „že v našom prípade ide — až na posledné obdobia — zväčša o boj pokrokovejších názorov s reakčnými“, druhá, jej obmena, hovorí, že dejiny filozofie treba vysvetľovať v „našom prípade ako dejiny boja pokrokovejšieho s reakčným v samom idealistickom tábore“. V takomto chápaní vývinu slovenskej filozofie vidí doc. Hanzel „revíziu marxisticko-leninského učenia o boji dvoch línií vo filozofii“, „prechod na pozície idealistického vysvetľovania dejín filozofie“, „protimarxistický prístup k ich riešeniu“ a dochádza k záveru, že „pseudomarxistický náhľad o princípoch vysvetľovania dejín slovenskej filozofie, ktorý zastávajú tézy k *Náčrtu dejín slovenskej filozofie*, predstavuje typický sociálnodemokratický objektivismus“. Z uvedeného vidieť, že podľa doc. Hanzela chybou téz k *Náčrtu* je, že vo vzťahu k dejinám slovenskej filozofie popierajú marxistickú tézu o dejinách filozofie ako o „boji dvoch zásadne odlišných táborov, materializmu a idealizmu“ a vidia v nich iba pokrok v rámci jedného, a to idealistického tábora. Slovenskí filozofi vraj podľahli „buržoáznym filozofickým náhľadom, ktoré hrubo skresľovali a falšovali históriu vývinu filozofie na Slovensku, potlačali a zatajovali jej materialistické tradície a vytvárali tak falošné zdanie, akoby na Slovensku nebola materialistická filozofia (podčiarknuté mnou — T. M.). Protimarxistické náhľady vo vysvetľovaní dejín filozofie sa usilujú v podstate orientovať slovenskú históriu filozofie ľahko, „schodnou“ cestou, ktorú „vyšliapali“ buržoázni filozofi, miesto jej zamerania na namáhavé a usilovné odhaľovanie často zatajovaných a neznámych *materialistických tradícií v našom kultúrnom dedičstve a skúmania ich boja proti idealistickému svetonáhľadu*“ (podčiarknuté mnou — T. M.). Teda podľa doc. Hanzela v celých dejinách slovenskej filozofie išlo o boj materializmu s idealizmom v tom zmysle, že tu boli dva tábory, ktoré proti sebe bojovali, a že u nás nemožno hovoriť o boji pokrokovejších názorov s menej pokrokovými v rámci jedného tábora — idealistického.

Myslím, že problém nadhodený doc. Hanzelom má zásadný metodologický význam. Od jeho rozriešenia závisí celá metodologická orientácia *Náčrtu dejín slovenskej filozofie* i celkové hodnotenie našej filozofickej minulosti, a preto sa ním treba vážne zapodievať.

Tézy k *Náčrtu*, kritizované doc. Hanzelom, sú ozaj nejasne formulované a potrebujú vysvetlenie. Netreba však zabúdať (a doc. Hanzel to mal podľa môjho

názoru zvlášť zdôrazniť), že boli písané roku 1952, keď sme ešte mnoho teoretických a najmä metodologických otázok nemali vyjasnených. Od tých čias sa veľa zmenilo. V poslednom čase prebiehajú u nás i v zahraničí (napr. v Poľsku) živé diskusie o metodologických otázkach dejín európskej i národnej filozofie, ktoré veľa problémov osvetlili a pomohli nám pokročiť nad prvotné chápanie vecí. Dnes na pôvodnom znení oných téz k *Náčrtu* už nik nebazíruje a je to anarchronizmus, keď ich doc. Hanzel teraz napáda. *Náčrt* je už hotový a keď nám chcel pomôcť, mohol to urobiť prv. Predsa však myslím, že ešte aj dnes je účelné nad nimi sa zamyslieť a podržať si ich „racionálne jadro“ (odhliadnuc od tézy, že na Slovensku existovala „protiidealistická filozofia s prvkami materializmu“, ktorú doc. Hanzel celkom právom úplne odmieta).

Nemožno pochybovať o správnosti Ždanovovej tézy, o ktorú sa vo svojich úvahách opiera doc. Hanzel, no myslím, že ju nemožno mechanicky aplikovať na každé pomery a nerešpektovať pritom jeden zo základných princípov marxizmu, hovoriaci, že všetko závisí od podmienok, miesta a času. V opačnom prípade upadáme do metafyziky, hovoríme abstraktne a rozchádzame sa so skutočnosťou. Podľa môjho názoru boj materializmu s idealizmom v dejinách slovenskej filozofie možno chápať — až na najnovšie obdobie — len ako boj materialistických názorov a tendencií s názormi a tendenciami idealistickými v rámci dvoch po sebe nasledujúcich idealistických systémov alebo v rámci jedného a teda vnútorne protirečivého idealistického systému. Boja dvoch oddelených táborov, materialistického a idealistického u nás v dávnejšej minulosti nebolo, lebo nebolo hospodárskych a sociálnych podmienok pre vznik materializmu. Triedny boj sa u nás vtedy natoľko nevyhrotil, aby niektorá trieda dala výraz snahám v materializme a bojovala ním proti idealizmu druhej triedy. Jednotlivé filozofické systémy obsahovali pritom aj materialistické názory a tendencie, o ktorých možno povedať, že boli spravidla odrazom pokrokovejších hospodárskych záujmov svojich nositeľov, resp. záujmov triedy, ku ktorej títo nositelia vcelku patrili, no pritom to boli zväčša len názory vedľajšie, nepodstatné a ich nositelia zostávali v základe — v riešení otázky vzťahu myslenia a bytia — idealistami tak, ako aj ich protivníci a nevytvorili nijaký materialistický tábor, bojujúci s táborom idealistickým. Išlo tu proste o systém s väčším materialistickým obsahom, než bol systém predošlý, s väčšími tendenciami k materializmu a spoločensky spravidla pokrokovejší, no v podstate idealistický.

Pritom u našich dávnejších mysliteľov zväčša ani nebadat' povedomie triednej príslušnosti (čo by, pravda, vôbec nebolo rozhodujúce) a ani nijakú ostrú kritiku jedných názorov názormi druhými, nejaký ozajstný boj. Zástancovia dvoch antagonistickejších tried u nás, napr. feudálov a buržoázie, mali po svetonázorovej stránke často veľmi veľa spoločného na to, aby sa navzájom ostro kritizovali, bojovali medzi sebou a podľa toho stvárnňovali svoje náuky. Naopak, badáme zjav, že títo myslitelia sa na určitej platforme stretávali, spájali sa v tom, čo mali svetonázorove spoločné a bojovali proti spoločnému nepriateľovi. Touto platformou bolo kresťanské náboženstvo, obrana jeho ústredných pojmov a nepriateľom bol — materializmus. No nie materializmus domáci, ale cudzí, a to buď ešte antický alebo súčasný, napr. materializmus francúzskych osvietenecov. Tento zjav bol na Slovensku, deťanam po stáročia feudalizmom, v ktorom jedinou kvitnúcou zložkou duchovnej kultúry bolo náboženstvo, úplne pochopiteľný. A naša raná buržoázia, ktorá sa v týchto pomeroch zrodila, bola tiež príliš slabá na to, aby túto zastalosť odstránila, prepracovala sa myšlienkovu k materializmu a vytvorila tak nejaký druhý ideologický tábor. Preto je pochopiteľné, že na základe spoločného menovateľa s predstaviteľmi

feudálnej ideológii sa s nimi v určitých bodoch spojila a obrátila proti spoločnému nepriateľovi.

Teda u nás možno hovoriť o boji idealizmu proti materializmu ako o boji dvoch táborov len v tom zmysle, že *materialistický tábor bol ďaleko za hranicami*, vo Francúzsku, v Anglicku a pod. Možno povedať, že Slovensko tvorilo vtedy ohnisko celého toho európskeho idealistického tábora, ktorý bojoval proti táboru materialistickému. Doc. Hanzel však nič takého na myslí nemal. On hovorí len o boji týchto dvoch táborov *na Slovensku*.

A teraz konkrétne. Tézy, ktoré som tu vyslovil, doložím materiálom. Keďže som pre *Náčrt* (vlastne *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*) spracovával osvieteniské obdobie a spomedzi všetkých oblastí dejín slovenskej filozofie ho poznám pomerne najlepšie, opriem sa oň. Aj tézy, ktoré som vyslovil, sa vzťahujú najmä naň.

Osvietenstvo sa plne rozvíja u nás zhruba v poslednej štvrtine XVIII. stor. nástupom Jozefa II. a jeho reformami, ktoré boli výrazom určitých pokrokových tendencií v hospodárskom, politickom a duchovnom živote jeho krajín, výrazom požiadaviek silnejúcej buržoázie. Jozef II., chcúc pozdvihnúť hospodársku prosperitu štátu pozdvižením úrovne sedliakov, nariadil všestranne vzdelávať ľud a odvtedy sa datuje veľký rozmach slovenskej osvietenскеj vedecko-popularizačnej spisby. Vede sa venujú horliví jednotlivci a celé učené spoločnosti, ktoré sa vtedy u nás zakladajú v hojnom počte. Dôležitou zložkou činnosti našich osvietenecov bol boj proti poverám a predsudkom rozličného druhu, u ľudu vtedy veľmi zakorenenejších. Opierajúci sa o poznatky moderných vied, snažili sa osvietenenci presvedčiť ľud o absurdnosti viery v strigy, mátohy, posadnutie zlými duchmi a v činnosť nadprirodzených síl vo svete vôbec, vytrhnúť ho z pasivity, do ktorej ho uvádzal bezuzdný fatalizmus, opieranie sa o authority, vyburcovať jeho driemajúce sily, aby rozmýšľal a pomáhal si sám, poznával svet a menil ho a snažil sa tak mať sa dobre už zaživa na zemi a nielen po smrti v nebi. No zároveň sa ustavične prízvukovalo, že tento boj sa vedie kvôli očiste kresťanského náboženstva (materiálne tendencie, výrazom ktorých boli nariadenia Jozefa II., dostali tu náboženské rúcho) znešváreného poverami zvyškami to židovstva a pohanstva v ňom, že veriť, že niečo urobila striga, znamená neveriť, že to urobil boh, a teda tiež neveriť, že jediný u vládne svetom, čo je bezbožnosť atď. atď. Ďalšou príčinou ochrany kresťanského náboženstva v tomto boji bolo to, že západní materialisti a deisti zahŕňali pod pojem povery všetko, čo bolo proti rozumu, a teda aj samo pozitívne náboženstvo a chceli vykoreniť oboje. Proti tomu u nás výslovne bojujú Inštoris-Mošovský a Hrdlička. Veď slovenskí osvietenenci boli až na nepatrné výnimky veriaci kňazi!

Michalko, náš najväčší osvieteniský bojovník proti poverám, zdôrazňuje, že strigy, mátohy a iné strašidlá plodí len ľudská fantázia, že posadnutí ľudia nie sú ovládaní nadprirodzenými mocnosťami, ale sú to zväčša ľudia chorí, ako sú napr. námesačníci, epileptici a pod. Príčiny ich chorôb sú prirodzené a treba ich aj prirodzeným spôsobom liečiť. Keď na polici poskakujú hrnce, neznamená to, že do nich vošiel zlý duch, ale spôsobilo to možno zemetrasenie, keď vidíme v noci na poli plamienok, nie je to bludička, ale horiaci zemný plyn atď. atď. Tzv. vešci sú len obyčajní podvodníci, ktorí ľudí okrádajú o čas a peniaze.

Nie sú toto myšlienky pokrokové a úplne materialistické? No Michalko bol idealista. Chcel očistiť kresťanské náboženstvo od povery a dať bohu to, čo mu patrí, lebo poverčivci „dilo Boží častokrát bezbožným lidem, aneb dáblům přivlastňují“. Podobného názoru je Tešedík a tiež Plachý, horliví bojovníci proti povere. Plachý sa sťažuje, že poverčivci „na milostivé řízení Boží zapomínají a přirozené

případnosti nepřirozeným neznámým příčinám připisují“ a že „všecka púverčivosť z nevery, jenž jest kořen y tohoto hřichu... původ svůj má“. Inšitoris-Mošovský je nadšený bojom proti povere, no pripomína, že učitelia majú bojovať proti nej tak, „aby snad s koukolem spolu y pšenici nevytrhali, to jest s nekřesťanskou pověrou spolu y křesťanskou víru z cýrkyve nevyobeovali. Nebo my nyní v takových smutných a zpohanilých časých žijeme, v kterých dnešním tak řečeným osvícencům téměř všecko, cokoli naši křesťanští předkové učili a věřili, jest starosvětská slepá pověra. A tak proti obojím, púvěřivcům y nevěrcům, musíme se rovnou smélostí a zmužilostí brániti“. Z tohto je zřejmé, že tu išlo aj o boj proti materialistom, no nie domácim, ale zahraničným. Stačí si napr. pozrieť heslo Pověra v diele *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel* (Praha 1954, str. 109 a n.).

Teda nekompromisný kresťanský idealizmus! No či nebolo v tomto systéme väčšie množstvo materialistického obsahu než v systéme predošlom? Neznejú temer materialisticky Michalkove slová, že „Bůh v žádném divůčinění oblíbení nemá, a že on to bezprostředně nekoná, co skrze prostředky na tomto světě se nalézající vykonáno býti může“? Nie je rozdiel medzi idealistickým systémom, podľa ktorého je svet zamorený obskurnými nadprirodzenými silami, a systémom, ktorý uznáva len jedného boha a aj to tvrdí, že v oblasti ľudských možností tento boh nijaké zázraky nerobí? Aké sú morálne a praktické dôsledky oboch týchto názorov, to netreba ani zvlášť rozvádzať. Veď Michalko odsunul boha úplne na perifériu praktického sveta a urobil z neho neúčinného boha deistov, oteologizoval celú obrovskú oblasť ľudských praktických možností, nepriamo tým vyhlásiac: človeče, pomôž si sám, lebo nik iný ti nepomôže. Máme tento idealistický systém vopchať do jedného vreca s idealistickým systémom, hlásajúcim, že bez pomoci božej alebo zásahu duchov sa ani vlas na hlave neskriví? Možno popierať, že tu bojovali materialistické názory jedného systému s idealistickými názormi systému druhého, no že oba systémy boli v podstate idealistické? Nehlása idealista Plachý materialistické myšlienky, keď hovorí, že vedomosťami vyzbrojený sedliak pátra vždy po prirodzených príčinách vecí, ktoré aj nachádza, a neutieka sa k zlým duchom a strigám, ktorých niet? Taký človek vraj nerobí čary, ale ide k lekárovi, keď mu chorie dobytok, dá mu zdravší chliev a lepší krm a je vôbec šikovný, samostatný, vie poradiť sebe i druhým, kým poverou obalamutený hlupák má „mdlý rozum“ a je pravým opakom prvého. Nie sú toto slová, ktoré by sme dnes bez všetkého podpísali? A predsa ich hlásal idealista, veriaci kňaz, otvorený nepriateľ materialistov Epikura, Lamettrieho atď.

A ako materialisticky bojovali títo idealisti proti konzervativizmu a fatalizmu u sedliakov! Tešedík hovorí, že sedliaci namiesto toho, aby regulovali rieky, tvrdia, že vode rozkazuje boh a príroda a človek sa nemá do toho miešať, keď im ochorie dobytok, lebo pije zo všelijakých kaluží namiesto zo studní, nariekajú, že boh zoslal na dobytok mor a nikto vraj za to nemôže. Tešedík považuje heslo: „Treba nechať všetko bežať, tak ako to beží, lebo svet nemožno urobiť lepším, než je“ za úplne absurdné. Langhoffer, holičský kňaz, odporučal z kazateľnice štipiť deti proti osýpkam a pritom ostro kritizoval názor sedliakov, že veci sa musia prijímať také, aké sú, lebo zásah do nich by bol zásahom do vôle božej. „Nepravé... jest toto myšlení, neslušné na křesťana a zjevuje víru v jakýsi slepý a nevyhnutedlný osud, kteráž všecku usylovnost zemdlívá a s maudrým řízením Božím lidských přiběhů srovnati se nedá.“ Michalko kritizuje poverčivcov, ktorí „říkávají, že jich Bůh y bez lékářství uzdravit může“. Ako pozemsky, materialisticky a optimisticky

znejú tieto slová: Človek môže „skalnaté pustatiny a písčité paušť v príjemnej zahradě proměnití, z bahnitého jezera užitečnou roli učiniti, sebe samého s milostí Boží a svou usylovností z nedostatku vymocy, ano, při svém povolání y neyvětší nesnadnosti, jestliže jen upřímně žádá, přemocy může“. A ďalej: „To pak jest neypamatnější, že se lidské mocy z roka na rok zveličují: Vždycky my to možnějším činíme, co se našim předkům nemožné býti zdálo. Vždycky se my učíme s větším prospěchem naše role dělati a ostatní práce povolání našeho vykonávati. Naši pak potomcy ještě tím více možných věcí učiní. Lidské pak mocy tak jsau veliké, že se ony nijakž obmězyti nemohau, anzi kdo řícy může: toto, neb onono jest nemožné. Co zajisté člověk v tomto století vykonati nemůže, to on v budaucým možným učiní. Tak ku příkladu v předešlých stoletích nemožné bylo člověku brániti se před hromovým ohněm, což však nyní skrze přirozené prostředky od svých příhytků s pomocý Boží odvrátiti možné učiněné jest!“ A predsa autorom týchto slov je Plachý, kňaz, obranca náboženstva, boha, duše, nesmrteľnosti proti materialistickým naukám Epikurovým, zástanca prirodzeného náboženstva v takej forme, ako to stanovil Herbert of Cherbury. Plachý odporúčal ľudu prijímať aj novoty, ktoré, keď sú dobré, „jest povinností rozšířiti, kdyby i mnozí lidé při tom nepokojeni býti měli“. Teda násilie! Plachý tiež podkopáva, ako neskoršie Laurentzy, nekritickú vieru v autoritu, bojuje za nacionálnu a konfesijnú znášanlivosť atď. (Podrobne analyzujem boj slovenských osvietenecov proti poverám a predsudkom v minulom čísle Slovenského filozofického časopisu.)

Teda druhý, idealistický systém, obsahujúci v sebe viac materialistického obsahu a tendencií, vystriedal systém prvý, zaostalejší. Nemožno popierať, že toto bola vyššia vývinová fáza v dejinách slovenskej filozofie. No pokrok sa tu dial v rámci boja jedného tábora, idealistického, a nie dvoch, materialistického a idealistického. Jeden idealistický systém tu búral druhý. Dôsledný materialistický systém na Slovensku vtedy neexistoval. Keby áno, tak myslím, že Plachý by nebol býval kritizoval materialistov cudzích, ale domácich. Vzpruhou pokroku k tomuto druhému idealistickému systému boli potreby spoločenskej praxe, vzráňajúcej sa buržoázie.

Pravda, povery a predsudky, proti ktorým bojovali naši starší osvieteneci, netvorili časť filozofického systému ich predchodcov a „protivníkov“, t. j. filozofov trnavskej a košickej univerzity, ale svetonázoru ľudového, takže tu zdanlivo nešlo o boj dvoch filozofických systémov. No ešte o dve storočia skôr patrili tieto povery a predsudky aj k filozofickým úvahám mnohých vynikajúcich autorít feudálnej ideológie (pravda, často aj autorít ideológie ranej buržoázie) a v ľudovom myslení sa koniec koncov tiež vytvorili následkom veľkého útlaku a hospodárskej zaostalosti feudálneho zriadenia, takže v tomto zmysle tu možno hovoriť o zrážke dvoch filozofických systémov. V každom prípade je to však ukážka toho, ako vývoj filozofického myslenia u nás prebiehal formou boja materialistických názorov a tendencií s názormi a tendenciami idealistickými v rámci jedného tábora — idealistického.

A teraz si všimneme vývoj niektorých filozofických disciplín. V našej staršej osvietenskej filozofii vyvrcholili snahy našich osvietenecov o záchranu náboženstva a aj ich boj proti západnému materializmu, ba aj idealizmu, ktorého náuky boli v rozpore s ortodoxizmom kresťanských cirkví, takže to bola filozofia vyslovene idealistická, ba často to bola čira teológia. V tejto snahe postupovali naši osvieteneci ruka v ruku so svojimi predchodcami a protivníkmi, ktorými boli, ako som už spomenul, filozofi trnavskej a košickej univerzity, vcelku ešte zástancovia

feudálneho svetonázoru, hoci v ich myslení sa už tiež vyskytla nejedna osvieteniská a pokroková myšlienka. Ako títo bojovali proti Demokritovi, Descartovi, Spinozovi, Lockeovi, ba aj Leibnizovi, Wolffovi a iným, tak osvietenenci bojovali proti Epikurovi, Spinozovi, Leibnizovi, Lamettriemu, Voltaireovi, Rousseauovi atď. Pritom však osvietenenci o novoscholastikoch sotva veľa vedeli, súdiac podľa toho, že ich vo svojich spisoch vôbec nespomínajú. Do jedného bojového šiku sa dostali na základe spoločného silného náboženského cítenia, vyvolaného hospodársko-sociálnou zaostalosťou feudalizmu, ktorú nevedela odstrániť ani buržoázia osvietenскеj generácie.

No tento idealizmus bol len jednou, vonkajšou stránkou našej osvietenскеj filozofie. Aj v nej boli materialistické názory a tendencie, ktoré popreli mnohé idealistické názory Trnavčanov, takže táto filozofia zaznamenala z hľadiska vývoja k materializmu krok dopredu. Steigel a Šulek boli kantovci a ako takí prehlásili, že v oblasti ľudského poznania boha niet, že tam je zbytočné ho hľadať — „na poli skúsenosti... Boha nehľadáme“ hovorí Šulek — a že ani jeho existenciu dokázať nemožno a tak treba v neho len verif. S týmto sa u Trnavčanov nestretávame. No to je ústupok materializmu. V podstate je to to isté, čo urobil Michalko, keď boha z empirickej oblasti vykázal. Celé toto učenie, postupne eliminujúce boha zo sveta, má tendenciu úplne ho poprieť. K tomu došiel materialista Horárik. Avšak Steigel a Šulek neboli materialisti, ale veriaci kňazi. Steigel má úvahu *O príčinách studenosti k náboženstvu*, kde hovorí, že náboženstvo je korunou pozemských statkov a žaluje sa, že „v týchto nynejších časoch... mnozí lide k náboženstvu žiadne uprimné lásky a počestnosti nemajú“. Tento postup bol teda živelný a nie uvedomený.

A koľko názorov s materialistickými tendenciami sa vyskytlo vo vtedajšej filozofii náboženstva! Táto disciplína mala u našich navonok za cieľ brániť náboženstvo proti útokom materialistov, z ktorých mnohí tvrdili, že náboženstvo je len výmyslom kňazov, politikov, výsledkom výchovy a pod. Naproti tomu naši zastávali názor, že základy náboženstva sú človeku vrozené, že ono tkvie hlboko v ľudskej prirodzenosti, prikloniaiac sa takto k rozličným odtienkom tzv. prirodzeného náboženstva. Týmto chceli náboženstvo zachrániť, no v skutočnosti jeho základy podkopali. Pokrok tu bol v tom, že naši myslitelia sa rozišli s biblickou a dogmatickou náukou o zjavení a urobili náboženstvo čímsi ľudským. Tým ho však zároveň vystavili relativizmu, čo sa prejavilo napr. v nejednotnosti ich náhľadov na sídlo základov náboženstva v človeku: Šulek ho hľadal v praktickom a špekulatívnom rozume, Laurentzy v rozume i v cite, Feješ len v cite. Istoty o základoch náboženstva tu teda nebolo a ľahko sa dalo vyvodiť, že ich vôbec niet. A vyvodil to zase Horárik.

A aký materializmus a vnútorné protirečenia badáme v psychologických názoroch L. Bartolomeidesa (klenovského)! Veril, že človek má dušu, ktorá „se vypati nedá, jako tělo, nebo z částek složená není“, kým hmotné veci sú „podstaty z rozličných a mnohých částek složené“. Teda starý descartovský dualizmus hmoty a ducha. No len čo začína vykladať o vzniku vnemov a myšlienok, vo všetkom vidí len nervové procesy, ktorých výslednicou je duševný dej. Ako vzniká podľa neho napr. myšlienka? „Skrze účinkování zevnitřných věcí na smysly těla, k. p. oči neb uši, povstává v nich nějaké pohnutí, které my cítíme, odkud myšlenka o té věci následuje“. To je skutočná psychológia bez duše, čistý fyziologizmus a materializmus. Za tento výrok by sa nehanbil ani Lamettrie, podľa ktorého myšlienky boli sekretnými mozgu. No aj Bartolomeides bol kňaz, idealista, ktorý má mnoho náboženských spisov a delí ľudí na citeľov pravého a nepravého boha. K prvým patria vraj len židia, mohamedáni a kresťania. Bol však v styku s vedami, napísal *Kratič-*

kou hystorii přirození, Hystorii o Ameryce, Geograffii, Ekonomyku slovenskou, poznal zrejme dobre výsledky súčasnej fyziologickej psychológie atď. a pod ich vplyvom robil ústupky materializmu. O Bartolomeidesovi, ako aj o mnohých iných našich osvietencoch platí to, čo hovorí Engels, že filozofov v „dlhom období od Descarta po Hegla a od Hobbesa až po Feuerbacha nehnala dopredu iba sila čistej myšlienky, ale . . . najmä obrovský a stále rýchlejší a búrlivejší pokrok prírodných vied a priemyslu. U materialistov to priamo bilo do očí, ale aj idealistické systémy samé sa čoraz viac a viac naplňali materialistickým obsahom“ (Marx-Engels, *Vybrané spisy II*, Bratislava 1953, str. 334).

Týmito a mnohými inými názormi, ktoré tu pre nedostatok miesta nemôžem rozvážať, predčili naši starší osvietenci trnavských filozofov, obrátili sa proti nim a dostali sa na kvalitatívne vyššie stanovisko. No v podstate boli aj oni idealistami. Pravda, tento ich idealizmus nebol vždy dôsledný, často boli v ňom protirečenia. Oni si ich však neuvedomovali. Preto tiež nemožno povedať, že by boli nejak vedome vpašovali materialistické názory do svojich celkovo idealistických koncepcií alebo že by si boli dokonca uvedomovali, že sú na ceste k materializmu. Nie! Ich vedomá snaha bola dosť jednoznačná: záchrana náboženského idealizmu proti cudziemu nepriateľovi. No práve v tejto oblasti urobili najviac v prospech materializmu. A to bolo tiež hlavné protirečenie v ich myslení. Pričinili sa o vytváranie materialistických tradícií našej filozofie, boli priekopníkmi materializmu na Slovensku, a preto sa k nim dnes môžeme hrdo hlásiť. Ale darmo, v podstate to boli idealisti. No ak oni ešte zostali takrečeno visieť medzi nebom a zemou, pevne na zemi zakotvil Horárik, v nejednom smere dovŕšiteľ ich názorov. Horárik bol totiž materialista feuerbachovského typu, t. j. materialista „nadol“ a idealista „nahor“. Tu si však treba objasniť niekoľko problémov.

Tvrdením, že Horárik bol materialista, zdanlivo popieram svoju tézu, že v osvietených dobách materialistický tábor na Slovensku neexistoval. No Horárika jednak delí od starších osvietenov štvrt storočia a je veľmi oneskoreným osvieteným javom (tak ako v Nemecku Feuerbach, ktorého bol Horárik prívržencom), jednak, ako je známe, nepatrí celkom slovenskej kultúre, lebo pôsobil hlavne v Maďarsku a Nemecku. Až tam, v styku s praxou (pohyboval sa medzi revolučnými kruhmi v Nemecku, pre čo ho odtiaľ vypovedali, a po boku maďarských revolucionárov Vasvariho, Tancsicsa a iných sa zúčastnil revolučných bojov roku 1848) sa vybrúsil jeho svetonázor a prepracoval sa k materializmu. Na Slovensku len vyrástol a zomrel. *Jeho materializmus teda nemožno považovať za odraz hospodársko-sociálnych triednych bojov na Slovensku*, resp. len na Slovensku. No svojím rodiskom, mladosťou a aj určitými skúsenosťami, ktoré sa, pravda, tiež podieľali na vytváraní jeho materialistického svetonázoru, patrí Slovensku, a preto sme ho zaradili do dejín slovenskej filozofie. Na niektoré výhrady tu bude však vždy potrebné poukazovať. — Práve tak s určitou rezervou treba chápať moje tvrdenie, že Horárik zavŕšil mnohé pokrokové materialistické tendencie staršieho slovenského osvietenstva. On ho totiž sotva poznal a nenadväzoval naň. No osvietená problematika bola v celej Európe v podstate rovnaká (boj proti poverám a predsudkom, za samostatnosť v myslení a pod.) a keď Feuerbach zavŕšil mnohé pokrokové tradície nemeckého osvietenstva, vyjadril tým niečo, čo bolo, keď hoci často len latentne, obsiahnuté aj v myslení iných národov a teda aj v našom, a to tým skôr, že naša osvietená filozofia bola silne závislá na filozofii nemeckej. Tak máme potom dojem, ako keby Horárik, prívrženec Feuerbachov, bol zavŕšil priamo pokrokové tradície nášho osvietenstva. V určitom zmysle však o tom možno ho-

vorit. Logická kontinuita tu je, a to veľmi veľká. Práve feuerbachovsko-horárikovský svetonázor (posledné slovo osvietenstva vôbec) ukazuje, kam cielili mnohé názory a princípy, formulované našimi staršími osvietencami, samy osebe často zdanlivo bezvýznamné, ba zaostalé a reakčné. O tom sa tu však šíriť nemôžeme, to je iná téma. Horárikov materializmu teda neporušuje tézu, ktorú som vyslovil. Horárik, hoci uvedomele bojoval na strane pokroku proti všetkým temným a odumierajúcim silám, nevytvoril na Slovensku materialistický tábor, ktorý by bol bojoval proti táboru idealistickému. Je vôbec otázne, či Horárik bol na Slovensku známy.

Takéto sú moje názory na tie veci, takto som sa díval na ne ja, keď som spracovával svoje príspevky do *Náčrtu*. Pravda, nie je a nikdy nebude vylúčené, že nejaký materialistický tábor na Slovensku bude raz odhalený, no to je, žiaľ, málo pravdepodobné. Predbežne vyznievajú tvrdenia doc. Hanzela ako prenáhlené, nekonkrétne, nevytorené na základe rešpektovania materiálu, teda vnesené a priori. Myslím, že takýto postup nie je marxistický. Pravda musí byť vždy konkrétna, hovorí marxizmus, a túto požiadavku doc. Hanzel nespĺňa. Jeho postup je dogmatický. Toto svoje tvrdenie rád odvolám vtedy, keď mi doc. Hanzel priamo poukáže na slovenských materialistov z osvietenského obdobia, ktorí bojovali ako samostatný tábor proti slovenským idealistom. Apriórne tvrdenie, že tí materialisti tu boli a museli byť, je vedecky bezcenné.

Myslím, že doc. Hanzel nesprávne hodnotí aj praktický dosah novopozitivismu za tzv. slovenského štátu. Hovorí, že je „nevedecké a protimarxistické tvrdiť, že tieto formy idealistickej filozofie (masarykizmus, novopozitivismus — T. M.) zohrali za tzv. slovenského štátu pokrokovú, revolučnú úlohu“. Toto treba objasniť. Nikto u nás nehľadá, že novopozitivismus je *po teoretickej stránke správna, vedecká filozofia*. Tou je po vzniku marxizmu len sám marxizmus. U nás sa tvrdí len toľko, že za tzv. slovenského štátu a pred ním, v podmienkach nastupujúceho fašizmu mohli zohrať *spoločensky* pokrokovú úlohu niektoré novopozitivistické náhľady, a to natoľko, nakoľko pomáhali oslabovať smrteľné nebezpečenstvo, ktoré predstavoval fašizmus. U nás za tzv. slovenského štátu viacerí vedeckí pracovníci svojím bojom proti panujúcemu stredovekému tmárstvu a zdôrazňovaním požiadavky vedeckej objektivity zohrali relatívne pokrokovú úlohu. V tomto zmysle hodnotil aj E. Urx novopozitivistickú filozofiu českého filozofa Jozefa Krála: „V dobe, keď sa vedie historický zápas medzi fašizmom a demokraciou a keď sa fašistická reakcia snaží svoj zoologický šovinizmus opodstatniť aj ‚filozoficky‘, je Králov spis, najmä tou stránkou, ktorá je zameraná proti filozofickému mysticismu, prejavom síl pokroku v oblasti filozofie a aj v praktickom životnom boji, hoci je jeho pokrokovosť nedôsledná“ (E. Urx, *Za pravdu a mier*, Praha 1954, str. 157). No ako som už povedal, niet pochyby o tom, že po vzniku marxizmu možno za vedecký uznať jedine marxistický svetonázor. V tomto zmysle tvrdím, že aj v konkrétnej historickej situácii, keď niektoré nemarxistické náhľady mohli motivovať politickú aktivitu, ktorá sa stala zložkou jednotného protiiperialistického frontu, treba sa zásadne dištancovať od všetkých nemarxistických náhľadov. Doc. Hanzel tieto dve stránky novopozitivismu nedostatočne odlišil a neprávom zavrhol celú jeho činnosť.

Možno povedať, že po prekonaní prvotného dogmatizmu vo výskume dejín filozofie, badateľného nielen u našich, ale aj iných marxistických vedcov, sme dnes už v takom štádiu, že materiál sa študuje oveľa zodpovednejšie než prv a pri jeho výklade sa rešpektuje jeho zložitnosť, mnohotvárnosť, rozmanitosť tendencií, ktoré mal v danom historickom zaradení, keď sa naň dívame z viacerých hľadísk. Ako

hovorí B. M. Kedrov, „treba rozlišovať medzi tým, ako sa prejavuje tá alebo oná filozofia v rámci všeobecného vývoja filozofického myslenia, v perspektíve svojho vývoja, vo svojej historickej tendencii a medzi tým, akú určitú triednu úlohu zohrala táto filozofia v danej konkrétnej historickej situácii, v danej zemi a v danom časovom úseku. Môže sa stať, že filozofia, ktorá sa nakoniec prejavila ako najhoršia reakčná ideológia, hrala dočasne v dôsledku historických podmienok a zvláštnosti predchádzajúceho vývoja úlohu zástavy, pod ktorou sa bili pokrokové, revolučné spoločenské sily tej doby“ (diskusia o knihe G. F. Alexandrova *Dejiny západoeurópskej filozofie*, Sovetská veda — Filosofie, Praha 1955, 526). V dôsledku tohto dochádza Kedrov k názoru, že ani „materializmus nebol vždy zástavou boja revolučných síl, práve tak ako idealizmus a náboženstvo neboli vždy ideovou zbraňou v rukách reakčných tried“ (tamže). Na potvrdenie svojich náhľadov uvádza Kedrov množstvo príkladov z dejín západoeurópskej filozofie. — S podobným nuansovaním sa stretávame aj v článku B. Baczka a L. Kolakowského *Tradície vedeckého socializmu a úlohy marxistickej filozofickej historiografie*, uverejnenom vo Filozofickom časopise X., č. 3.

Takýmto spôsobom musíme hodnotiť aj spomínanú úlohu novopozitivismu u nás za tzv. slovenského štátu. Treba presne rozlišovať medzi jeho vedeckou a spoločenskou stránkou. Vedecky neznamenal už nijaký prínos, keďže u nás bol vtedy známy už aj marxizmus, no pokrokovosť jeho spoločenskej funkcie je, myslím, nesporná. V našej minulosti sa často s takýmto zjavmi stretávame. No, vyskytujú sa aj javy opačné: vedecká pokrokovosť a spoločenská reakčnosť. Napr. Feješ, člen Učenej spoločnosti malohontskej, bol zástancom teleologického deizmu, podľa ktorého svet sa riadi určitými zákonmi, ktoré mu dal boh a ktoré ho vedú k určitému cieľu. Táto myšlienka bola u nás za Feješových čias vedecky pokroková, pretože oproti názorom mnohých jeho predchodcov i súčasníkov, hlásajúcich, že boh zasahuje kedykoľvek do behu sveta svojou vôľou a mení ho, zastávala názor, že beh sveta je večný a nemožno ho meniť („večný poriadok prirození“, ako hovorí Feješ). Týmto Feješ obmedzil zásahy vrtošivého boha do sveta a poukázal na pevnú zákonitosť, ktorou sa riadi a na ktorú sa možno spoľahnúť. Tendencia tejto myšlienky bola zrejme po linke vedeckého vývoja pokroková. No aký bol jej spoločenský dosah? Feješ sa ňou obracal k sedliakom a práve v rokoch silného rozkladu feudalizmu u nás, mohutnenia sedliackych vzbúr podlamoval hlásaním nemožnosti zmeniť svetový poriadok revolučnú aktivitu sedliakov a tíšil triedny boj. Po tejto stránke boli tieto jeho názory reakčné.

Slovom, situácia je aj v tomto prípade zložitejšia, než sa to dnes zdá doc. Hanzelovi.

Toľkoto poznámok by som mal ku kritike oných téz *Náčrtu*. Je možné, že sa mýlim a že sa so mnou mýlia aj tí, ktorí sa dívajú na veci podobne. No aj v tom prípade prečo vidieť v činnosti ľudí, ktorí na dejinách slovenskej filozofie poctivo pracujú, ktorí nechcú marxizmus falšovať, ale iba mu porozumieť v nových súvislostiach, hneď protimarxistický postup, revizionizmus, sociáldemokratizmus a všetky záškodnícke tendencie? Nie je možné aby sa niekto mýlil bez toho, že by bol záškodníkom? Omyl je zákon vývoja vedy. Cieľom takýchto obvinení môže byť politické zdiskreditovanie a zabrzdenie práce na *Náčrte* — prvoradej to vlasteneckej úlohe slovenských filozofov. Verím však, že doc. Hanzel takéto úmysly nemal.

ЗА ПРАВИЛЬНОЕ ПОНИМАНИЕ БОРЬБЫ МАТЕРИАЛИЗМА И ИДЕАЛИЗМА В ИСТОРИИ СЛОВАЦКОЙ ФИЛОСОФИИ

Т. М ю н ц

Работа является отзывом на статью Л. Ганзела „Ревизия научного мировоззрения — идеологическая основа и исходная точка социалдемократизма“, в которой доц. Ганзел критикует тезисы *Макета истории словацкой философии*. Доц. Ганзел разделяет мнение, что в истории словацкой философии вопрос шел о борьбе материализма и идеализма в рамках двух лагерей: материалистического и идеалистического, в то время как автор статьи разделяет взгляд, что в истории словацкой философии старшего периода позволительно говорить только о борьбе материалистического и идеалистического взглядов в рамках одного идеалистического лагеря. Эта борьба протекала таким образом, что идеалистическая система при большем материалистическом содержании в больших тенденциях к материализму заменила идеалистическую систему с меньшим материалистическим содержанием и тенденциями к материализму. В старший период в Словакии не было экономических данных для возникновения материализма и материалистические взгляды имели место только в рамках идеалистической философской системы. Материалистические взгляды возникали в результате приобщения словацких мыслителей к научным дисциплинам, распространение которых обуславливали потребности общественной практики. Автор приводит много примеров из истории словацкой философии эпохи просвещения.

Автор не согласается с решительным осуждением роли неопозитивизма, о своей принадлежности к которому заявляла часть словацких философов периода т. назв. словацкого штата. По доц. Ганзелу этот неопозитивизм сыграл у нас исключительно реакционную роль. Автор разделяет мнение, что следует проводить грань между его научным и общественным значением. В научном отношении он не представлял ровно никакого взноса, так как к этому времени у нас пользовался известностью и марксизм, но в общественной отношении своей борьбой против мистицизма, средневекового мракобесия и своим требованием беспристрастности в научной работе он сыграл положительную роль в борьбе против властвующего фашизма.

FOR A CORRECT UNDERSTANDING OF THE BATTLE BETWEEN MATERIALISM AND IDEALISM IN THE HISTORY OF SLOVAK PHILOSOPHY

Teodor Münz

The work comments on an essay of Doc. Hanzel "The revision of the scientific world conception — the ideologic basis and expedient of social democratism", in which Doc. Hanzel is criticizing the thesis of the "Draft of the history of Slovak philosophy". Doc. Hanzel is of the opinion that in the history of Slovak philosophy it was a matter of battle between materialism and idealism in the sphere of two camps: the materialistic and idealistic ones, whereas the author of the article claims that in the history of former Slovak philosophy we may only speak of a controversy between materialistic and idealistic views in the sphere of one camp: the idealistic one. The way in which this battle was carried on was that of a replacing of an idealistic system with less materialistic substance and a smaller tendency towards materialism by and idealistic system with greater materialistic contents and a stronger trend to materialism. In the older times there were no economic conditions in Slovakia for the rise of materialism and materialistic views were to be found only within idealistic systems. Due to the of Slovak thinkers with different branches of knowledge, the cultivation of which was stimulated by the needs of the practical life of society, the materialistic views came into being. The author is quoting many examples from the history of Slovak philosophy in the time of Enlightenment.

The author does not even agree with the utter unfavourable judgment of the role of the neopositivism which was professed by quite a number of Slovak philosophers during the so-called Slovak state. According to Doc. Hanzel the role of the neopositivism in our country was nothing but reactionary. The author assumes that it is necessary to distinguish its scientific and social importance. From the scientific standpoint it meant no contribution as in our country marxism was then already known, but socially, due to its fight against mysticism, medieval obscurantism and its demand for scientific objectivity it was playing a progressive role against fascism.